De Levende Natuur 88 (4):158-161 (1987)

Boekbesprekingen

W. Joenje, K. Bakker en L. Vlijm (eds).
The ecology of Biological invasions (85 pagina's), 1987.
Proc. Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Vol. 90, nr. 1.

Dit is een bundel met gevarieerde bijdragen over planten en dieren rond het thema: de oecologie van biologische invasies in Nederland. De bundel is in het Engels geschreven. Hij bevat de verrichtingen van een 2-daagse bijeenkomst in april 1986, georganiseerd door de Oecologische Kring en de Commissie voor Vegetatie-onderzoek van de KNBV; op initiatief van de Nederlandse SCOPE (Scientific Committee on Problems of the Environment) Commissie van de KNAW. Het boekje bevat een aantal algemene bijdragen over theorie en biogeografie van invasies.
Verder zijn er case studies, o.m. over de muskusrat, de 'bospest' *Prunus serotina* en het 'tankmos' *Campylopus introflexus* in de duinen; bijdragen over invasies door insecten, invasies in onze kustwateren en invasies van vaatplanten en mossen in geheel Nederland.
De bijdragen van de eerste dag dienden als basis voor een workshop-discussie op de tweede dag. Deze discussie spitste zich op drie thema's toe t.w.:
1) de eigenschappen van het 'invading organism',
2) de eigenschappen van het betreffende milieu,
3) gevolgen en beheersmaatregelen m.b.t. de invasie.

Al met al een stimulerend boekje, zeker vanwege de vele relevante feiten die bijeengebracht zijn.
De bundel is niet direct in de handel. Inlichtingen kunnen verkregen worden bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen die het uitgaf in haar Proceedings.

F. van der Meulen

Ecologie van kleine landschapselementen.
Onder red. van P. Opdam, T. A. W. van Rossum en T. G. Coenen.
Rijksinstituut voor Natuurbeheer, 1986. Te bestellen door overmaking *f* 20,— op postgiro 5160648 t.n.v. RIN, Leersum.

In deze uitgave zijn de inleidingen opgenomen, gehouden op een door het RIN georganiseerde studiedag die was gewijd aan de betekenis van kleine landschapselementen in het cultuurlandschap voor populaties van planten en dieren.
Aanleiding was het van start gaan van een meerjaren-programma van de afd. Landschapsecologie dat aan dit onderwerp is gewijd.

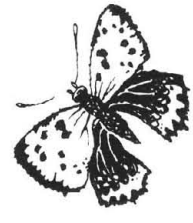
Terecht stelt Opdam in zijn inleidend hoofdstuk 'Eilandtheorie, ecologische infrastructuur en kleine landschapselementen': dat door gebrek aan kennis de term 'ecologische infrastructuur' te pas en nog meer te onpas wordt gebruikt. Hij suggereert deskundigheid, het klinkt beschaafd en veelomvattend: zijn er maar genoeg opgaande begroeiingen in een landschap dan zit het wel goed met die ecologie. Opdam stelt dan ook dat de uiteenlopende eisen die organismen aan habitat en verbreidingsbaan stellen zodanig zijn, dat de ecologische infrastructuur in een gebied niet bestaat en pleit ervoor de term alleen te gebruiken in de functionele betekenis, gekoppeld aan de funktie van landschapselementen voor een soort of groep ecologisch verwante soorten.
Baerselman geeft de plaats aan van kleine landschapselementen in het natuurbeschermingsbeleid van de rijksoverheid, verwoord in het structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud. Van Dorp en Broekhuizen behandelen de betekenis voor resp. bosvogels en marterachtige terwijl Harms zich v.n.l. op grotere objecten richt, nl. de keuzeproblemen bij de planning van bossen, met name in de randstad. De bijdrage van Wijland, 'Natuurtechniek in de landinrichting: een betere toekomst voor kleine landschapselementen?' is terecht van een vraagteken voorzien. Tot nu toe zijn de ervaringen met de cultuurtechniek niet zo hoopgevend, maar beter laat dan nooit.
Overmars vertelt de lotgevallen van de in 1972 gestemde ruilverkaveling Aalten. Het is een onthutsend verhaal hoe wij in de praktijk met kleine landschapselementen omgaan: Op geen enkele wijze is rekening gehouden met NWC-advies en het landschapsplan en wat daaromtrent in het ruilverkavelingsrapport is vermeld Overmans concludeert: 'het was een heroïsch gevecht om de vorm en inhoud van het oude landschap; maar het resultaat was nihil'. Verontrustend, om het zeer voorzichtig uit te drukken. Volgens schrijver is dit geen incident maar wordt een dergelijke werkwijze in meerdere provincies toegepast.

In afwachting van de onderzoeksresultaten en de praktische toepasbaarheid daarvan moeten we toch verder: elk jaar dienen zich nieuwe landinrichtingsprojecten aan.
Uitgangspunt bij de planvorming, óók m.b.t. de te handhaven en aan te brengen kleine landschapselementen, is mijns inziens het historisch gegroeide landschap, waarbij de structuren zijn gebaseerd op abiotische factoren als waterhuishouding, bodemopbouw, hoogteligging en reliëf, dan zijn we in elk geval niet fout bezig. De nieuwe landinrichtingswet moet dan waarmaken, dat het landschap niet meer een restpost is t.o.v. de agrarische belangen.

Duurzaam behoud, óók van kleine elementen, is voorwaarde voor het ecologisch functioneren.
Daarom mag dat behoud of aanbrengen niet afhankelijk worden gesteld van het al of niet in eigendom, beheer en onderhoud accepteren door de agrariër. Nu wordt gesteld dat bij het niet aanvaarden deze elementen niet passend zijn in een zgn. 'beheerbaar' landschap. Wanneer we bij dat beheer blijven denken in kwantiteit en niet in kwaliteit is een verdergaande nivellering van ons landschap onvermijdelijk.

Tenslotte, mocht dat al niet de bedoeling zijn, pleit ik er voor dat bij het onderzoek de funkties van sloten en greppels met de bijbehorende kantstroken en ruigtevegetaties langs perceelsgrenzen mede in het onderzoek worden betrokken.

H. W. de Vroome

J. J. Barkman & Ph. Stoutjesdijk.
Microklimaat, vegetatie en fauna. Pudoc, Wageningen, 1986. 223 pp. *f* 50,—.

Beide auteurs hebben over een lange periode enorm veel ervaring opgedaan in het oecologisch veldwerk, elk vanuit hun eigen invalshoek. In dit boek is veel van nog niet eerder gepubliceerd werk opgenomen en is veel literatuur gerefereerd, die echter niet altijd in de literatuurlijst achterin terug te vinden is.
Hoofdstuk 1 behandelt de algemene principes en processen die te maken hebben met het microklimaat. Waarom meet men microklimaat en welke factoren kunnen in aanmerking komen voor een meting? De nadruk in dit hoofdstuk ligt dus op het wezen van het microklimaat: zeggen gemiddelden voldoende of juist extremen of een breed traject of

De Levende Natuur 88 (4):158-161 (1987)

isolijnen etc. Door de vele formules lijkt het hoofdstuk theoretisch van opzet, maar door de uitgebreide hoeveelheid voorbeelden uit binnen- en buitenland wordt een goed inzicht gegeven in de uitwerking van een bepaalde klimaatsfactor.
In Hoofdstuk 2 wordt de aandacht geconcentreerd op de invloed van de vegetatie op het microklimaat (in paragraaf 3.4 komt de omgekeerde relatie aan bod). Na een inleiding volgen paragrafen over bossen, heide, jeneverbesstruwelen en graslanden. Wederom zijn hier de grote lijnen en eveneens de uitzonderingen rijkelijk geïllustreerd met voorbeelden. Regelmatig melden de auteurs experimenten met onzinnige microklimatologische metingen. De spreuk 'bezint eer ge begint' ligt de auteurs terecht voor in de mond. Een eenvoudig voorbeeld: Polletjes Gaffeltandmos worden ingegraven aan de noord-, oost-, zuid- en westzijde van een dichte, geïsoleerd staande jeneverbesstruik. Aan de zuidzijde droogde het polletje om 7.55 h. uit en is er geen netto productie meer. Het polletje aan de noordzijde had om 7.55 h. slechts 33% van de hoeveelheid licht ontvangen in vergelijking met de zuidzijde, maar aan het einde van de dag 3,3 maal zoveel als de zuidzijde tot 7.55 h. Pakt men het onderzoek verkeert op, dan gaat het onherroepelijk de fout in bijvoorbeeld als alleen het licht wordt gemeten en een verband wordt gelegd met groeisnelheden onafhankelijk van het feit of een plant uitgedroogd is.
In Hoofdstuk 3 wordt uitgegaan van het microklimaat en wat dat betekent voor afzonderlijke organismen (eerste deel) en voor de textuur en structuur van een levensgemeenschap (tweede deel). Een dier is mobiel en kan zich dus verplaatsen naar een microklimatologisch gunstige omgeving. Metingen zijn derhalve een stuk 'eenvoudiger' omdat het dier een voorkeur aangeeft. Maar ook planten laten door seizoens- of permanente aanpassingen of door kiemplaatsvoorkeur duidelijk 'blijken' dat zij zijn aangepast aan een specifiek microklimaat en dat niet alle plaatsen geschikt zijn voor groei en bloei.
Hoofdstuk 4 gaat in op het brede scala aan meetapparatuur en de specifieke toepassingen per apparaat. Elk apparaat heeft een meetbereik en meetfout. Dit is van belang om te weten vóór er met de metingen wordt aangevangen.

Zoals de auteurs zelf in hun 'woord vooraf' al stellen is dit geen handboek; het is ontstaan uit een behoefte aan een syllabus voor een theoretische en practische cursus 'microklimaat en vegetatie' en een gesignaleerde lacune op dit gebied in het Nederlandse taalgebied. Het boek is een grote steun voor onderzoekers, die zich met microklimaat (gaan) bezig houden. Het geven van veel voorbeelden heeft een nadeel en een voordeel. Het boek wordt onoverzichtelijk en minder gemakkelijk toegankelijk om snel wat op te zoeken (hoewel het register erg practisch is), maar het is door de prettige leesbaarheid tevens een rijke bron aan informatie én inspiratie. Derhalve sluit ik me aan bij de vierde doelstelling van dit boek, namelijk dat het boek hopelijk een stimulans is voor meer activiteiten in Nederland ten aanzien van microklimatologische metingen. Kortom, een boek om te hebben en te gebruiken.

H. van der Hagen

Linten in het landschap.
Harry Wonink, Marion Pelk & Bert Koetzier - Linten in het landschap en hun belang voor behoud en ontwikkeling van de natuur. 154 pag. met vele illustraties in kleur en zwart-wit. Uitg.: Uniepers b.v. Amsterdam 1987.

Linten in het landschap is 'geschreven in de hoop de dramatische achteruitgang van de levende natuur te kunnen stoppen en een proces op gang te brengen dat flora en fauna nieuwe kansen geeft.' Met dit doel voor ogen zijn de natuurfuncties van groene landschapselementen nader bekeken en is nagegaan of een betere aanleg en beheer hun waarde als vestigingsplaats voor planten en dieren kan vergroten.

Volgens de schrijvers blijven nog veel mogelijkheden onbenut om natuurtechnische maatregelen te treffen voor het behoud van aanwezige natuurwaarden en ter verbetering van de ecologische infrastructuur. De hoofdstukken over Natuurtechniek en Ecologische infrastructuur zijn echte nogal summier en bieden onvoldoende aanknopingspunten tot verbetering van een oecologisch netwerk. Verder zal de lezer vergeefs zoeken naar een overzichtelijke samenvatting (of selectie) van reeds gerealiseerde staaltjes van natuurtechniek, al worden verspreid in de tekst wel enkele voorbeelden genoemd. Bovendien zou de toevoeging van een lijst van vrijwilligersorganisaties en officiële instanties die zich met het beheer van de natuurlijke elementen in het landschap bezig houden voor de geïnteresseerde lezer van nut kunnen zijn geweest.

De grootste waarde van het boek ligt mijns inziens in de beschrijving van de linten en kleine elementen in het landschap: houtwallen, houtkaden, watergangen, bermen, dijken, poelen en wielen. Verder wordt een goede indruk gegeven van de gevolgen van het huidig agrarisch grondgebruik voor zowel natuurwaarden als culturele waarden. De ontstaanswijze van het landschap wordt onzichtbaar: herinrichting en egalisatiewerkzaamheden wissen de kenmerken van het verleden uit.

Het boek bevat veel informatie en is goed leesbaar. Kortom: aanbevelenswaard voor een ieder die zich met het beheer van het land bezig houdt, de boer in de eerste plaats.

A. A. Mabelis

Signalement

Naamlijst van de flora van Nederland en België. R. van der Meijden & L. Vanhecke, Gorteria nr. 5/6 1986. Te bestellen door overmaking *f* 22,50 op postgiro 111768 t.n.v. Rijksherbarium, Leiden.
Hoewel de 'Naamlijst van de Nederlandse plantesoorten' (K.N.N.V. Meded. nr. 161) slechts enkele jaren geleden is verschenen, bestond er grote behoefte aan verduidelijking en meer eenheid tussen de in Nederland en in België gebruikte Nederlandse namen. Via een breed overleg tussen de instituten die in beide landen de flora's verzorgen, het Rijksherbarium in Leiden en de Nationale Plantentuin in Meise, is de naamlijst tot stand gekomen. De veranderde namen kunnen in vijf categoriën worden ingedeeld:
1. Spellingsverschillen. Aangehouden is de 'Woordenlijst van de Nederlandse taal' (het zg. 'Groene boekje') en de 'Schrijfwijzer'.
2. Verschillen als gevolg van het toepassen van de Heimans-regel.
3. Echte verschillen tussen de flora's van Nederland en België.
4. Vervanging van bestaande namen.
5. Nieuwe namen voor taxa die nog geen Nederlandse naam droegen.

Begrazingen in natuurgebieden. Themanummer 'Huid en haar'. Te bestellen door overmaking *f* 12,50 op postgiro 2719088 t.n.v. Stichting Zoogdierbescherming en Zoogdierstudie in de Benelux, Didam.

De Levende Natuur 88 (4):158-161 (1987)

Per provincie worden één of enkele natuurterreinen behandeld waarin begrazing plaats vindt.

Natuurwetenschappelijke aspecten van het machinaal plaggen van heide. G. Hanekamp & H. M. Beije, RIN-rapport 86/16, Leersum 1986. 36 pag. Te bestellen door overmaking *f* 6,— op postgiro 5160648 t.n.v. RIN, Leersum.
De gegeven richtlijnen omvatten alleen natuurwetenschappelijke aspecten en zijn gedeeltelijk volgens een theoretisch concept uitgewerkt vooruitlopend op specifiek onderzoek en praktijkervaring.

De Belgische Sint-Pietersberg 8 jaar Natuurbeheer. Euglena 1987 nr. 2, 67 pag.
Het Kontaktblad van de Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming in België, Euglena, geeft een gedetailleerde beschrijving van twee wandelingen en artikelen betr. inventarisaties van vlinders, sprinkhanen, zweefvliegen, mieren, landslakken, zoogdieren en beheersmaatregelen door jeugdgroepen in het Belgische deel van de Sint-Pietersberg.

Levende aarde in de Vlaamse Ardennen. Reliëf en geologie in woord en beeld. M. C. Vanmaercke-Gottigny.
Stichting Omer Wattez, Oudenaarde.
Te bestellen op het volgende adres (prijs 280 Bf): Milieucentrum van de Vlaamse Ardennen, Kattestrat 23, B-9000 Oudenaarde (België). Ontstaansgeschiedenis landschap van de Vlaamse Ardennen met o.a. de volgende aspecten: bronnen, erosieproblemen door toerisme en landbouw. Kan bovendien als wandel- en excursiegids gebruikt worden.

Stichting Leefmilieu, Kipdorp 11, 2000 Antwerpen.
Het tweemaandelijks informatieblad Leefmilieu van de gelijknamige stichting jaarabonnement 200 BF, opgave 'nieuw abonnee' door overmaking op rek. nr. 409-6513991-97 van de Stichting Leefmilieu, Kipdorp 11, 2000 Antwerpen.
Het blad (kringloop papier, 32 pag.) geeft brede informatie over milieuzaken in Vlaanderen. De Stichting Leefmilieu, werkend onder auspiciën van de Kredietbank, ondersteunt ook veel jeugdprojecten waarbij ruim duizend vrijwilligers werken voor behoud, herstel en onderhoud van het Vlaamse landschap. Projectlijst en verdere inlichtingen op bovenstaand adres.

Klein Herbarium, Marjolein Bastin. Uitgeverij Terra, 142 pag. *f* 24,50.
Ruim zestig aantrekkelijke tekeningen van bekende planten met minder algemeen bekende insekten als bezoekers en een anecdotische tekst van Frans Buissink.

Vragen en mededelingen

Internationaal Duincongres
Ter ere van haar 10-jarig bestaan organiseert de Stichting Duinbehoud i.s.m. de Internationale Vereniging voor Landschapsoecologie een congres over duinbeheer waarvan maandag 7 september en dinsdagochtend 8 september open zijn, met lezingen resp. over de natuurlijke processen in de duinen en over het gebruik van duinen in Nederland en andere delen van Europa. Vrijdag 11 sept. vindt een symposium plaats over het beleid en beheer van duinen. Tevens zal dan de oprichting bekend worden gemaakt van een internationale organisatie voor het behoud van de kustduinen in Europa. Inlichtingen en aanmelding (tot 1 juli): tel. 071-131800. De voertaal is Engels.

NJN - Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie
De NJN wil op enkele openbare excursiedagen die door 40 afdelingen worden georganiseerd de jongeren van Nederland tussen de 12 en 23 jaar laten zien wat er in de natuur te beleven is. De landelijke excursiedagen worden gehouden op 4 oktober over waterdieren en op 28 november over landschapsbescherming.
Inl. Erik Schmahl natuurhistorisch secr. tel. 010-4119497 of Ester Fopma tel. 02940-19151.
De NJN organiseert diverse zomerkampen in juli en augustus, op Terschelling in Bentheim, de Ooypolder en de Voerstreek. Inl. Jurrien Baretta, tel. 08370-20333.

Symposium 'Deltakennis toepassen'
Dienst Getijdewateren van Rijkswaterstaat organiseert het symposium 'Deltakennis toepassen' op vrijdag 2 oktober a.s. te Rotterdam waar aandacht wordt besteed aan de (natte)milieukunde als nieuw kennisveld binnen Rijkswaterstaat met lezingen over getijdedynamiek, voedselkringloop, randen van getijdesystemen e.d. Opgave zo spoedig mogelijk: Mevr. S. Hokke/S. Derksen, tel. 01180-11851 tst. 310/117.

Lezingen 'De geschiedenis van de Nederlandse fauna'
Op 19 september a.s. worden in kasteel 'de Doorwerth' 4 lezingen gehouden over de geschiedenis van het beheer betr. konijn, premiewild, grofwild en eendenkooien. Inl. & opgave P. Tuijn, kasteel de Doorwerth, Postbus 11, 6965 ZG Doorwerth.

Cursussen landschapsonderhoud Overijssel
In november gaan twee cursussen 'Vrijwillig Educatief Natuur- en Landschapsbeheer' van start, bestaande uit 4 werkdagen en 7 cursusavonden in Overijssel. Zij zijn o.m. bedoeld voor mensen die groepen willen gaan begeleiden. Inl. SCLO (Stichting Coördinatie Landschapsonderhoud Overijssel), tel. 05290-1731.

Tentoonstellingen

Kruiden-expositie Jochum-hof
In de botanische tuin 'Jochum-hof' te Steyl, gemeente Tegelen, is een tentoonstelling over keuken-, geneeskrachtige- en verfkruiden ingericht met aandacht voor de geschiedkundige achtergrond en tegenwoordige toepassing. Inl. Educatieve dienst botanische tuin Jochum-hof, tel. 077-7333020. T/m 1 nov.

Voor en tegen jacht
Het Zoologisch Museum te Amsterdam heeft de argumenten voor en tegen jacht gevisualiseerd d.m.v. opgezette dieren, fotocollages en teksten op basis waarvan de bezoeker uitgenodigd wordt een mening te vormen over jacht; of deze nog een functie heeft of overbodig of storend is. Tot okt. Plantage Middenlaan 53 Amsterdam. Inl. 020-5256619.

Het volgende nummer

wordt een speciaal GANZEN-NUMMER
ter gelegenheid van de komende regeringsnota betreffende Ganzen.

Het GANZEN-NUMMER geeft veel nieuwe, actuele, op onderzoek gebaseerde informatie, van belang voor de discussie over het ganzenbeheer/beleid o.a.:
Aantalsverloop en spreiding van 6 soorten ganzen in de overwinteringsgebieden van ons land.
Effecten van ganzenbegrazing op grasland.
Betekenis van Zeeburg (Texel) als pleisterplaats.
Situatie in de omringende landen.
Internationale overeenkomsten.
Beheersvoorstellen.

De auteurs zijn bekende ganzendeskundigen/onderzoekers.
Dankzij subsidie wordt het GANZEN-NUMMER extra dik.

De Levende Natuur 88 (4):158-161 (1987)

F. van Daalen

Kleine rietganzen bij Oudega.
Pink-footed geese.

Voorwoord

Ganzen bezoeken de laatste decennia in toenemende aantallen ons land. Troepen ganzen foerageren op landbouwgronden, hetgeen aanleiding geeft tot klachten en conflicten. De aan schadevergoedingen uitgekeerde bedragen zijn enorm gestegen. De jacht, met name op Kolganzen, is sterk toegenomen. Er is een ganzenprobleem ontstaan, dat velen bezighoudt en niet eenvoudig is op te lossen.
De Minister van Landbouw en Visserij heeft aan de Tweede Kamer een beleidsnota toegezegd met betrekking tot ganzen. Voor de te verwachten discussie wil de redactie van De Levende Natuur actuele informatie aanreiken uit recent, objectief onderzoek over aantalsontwikkeling van in ons land pleisterende ganzen, effecten van ganzenbegrazing op grasland en beheersmogelijkheden. Op basis hiervan worden in dit Ganzennummer aanzetten voor een ganzenbeleid geformuleerd in het kader van natuurbehoud en natuurbeheer.

Zoals gebruikelijk in De Levende Natuur zijn de artikelen door de onderzoekers zelf geschreven. Zij hebben zich ondanks het nog lopende veldwerk, veel moeite gegeven. De redactie is in het bijzonder dank verschuldigd aan Barwolt S. Ebbinge en Arie L. Spaans voor hun enthousiasme en redactionele werk. Zonder hen zou dit nummer nooit tot stand zijn gekomen.

Voor het vergaren van de gegevens waarop de meeste artikelen zijn gebaseerd, gaat namens de auteurs veel dank naar alle ganzentellers, ganzenvangers, H. T. van der Meulen voor het ringen van de in Friesland gevangen ganzen, naar degenen die ringvondsten hebben gemeld, naar het Vogeltrekstation voor de verwerking van die meldingen en tenslotte naar allen die waarnemingen van ganzen met kleurringen hebben doorgegeven. Voor het vele werk op de tekstverwerking danken de auteurs Arlène Sambo, Bea Soplanit en Tjitske Oostenbrug. Arjan Griffioen en Guido van Tienen komen een hartelijk dank toe voor de zorgvuldige wijze waarop zij de diverse figuren hebben samengesteld.
De Van Tienhoven Stichting, de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en het Wereld Natuur Fonds verschaften de extra middelen die nodig waren voor het vervaardigen van dit speciale nummer. De redactie is hiervoor zeer erkentelijk.

Tenslotte wil de redactie het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en de Vereniging tot Bescherming van Vogels bedanken voor hun actieve medewerking en steun.
Moge dit Ganzennummer buiten de vaste kring van abonnees veel belanghebbenden bereiken. Bij iedereen die geïnteresseerd is in ganzen, wordt het van harte aanbevolen.

De Redactie.

GANZEN NUMMER

Het Ganzennummer is te verkrijgen door overmaking van *f* 12,50 (incl. porto) op postbanknr. 81935 t.n.v. De Levende Natuur, 's Graveland, onder vermelding van 'Ganzennummer'.
In de winkels van Natuurmonumenten te 's Graveland en Vogelbescherming te Zeist kan het Ganzennummer worden afgehaald à *f* 10,–.